

INSTYTUT ARCHEOLOGII I ETNOLOGII
POLSKIEJ AKADEMII NAUK
DAWNIEJ INSTYTUT HISTORII KULTURY MATERIALNEJ PAN

KWARTALNIK
HISTORII KULTURY
MATERIALNEJ

ROK LXVII

WARSZAWA 2019

NR 1

REDAKCJA I KOMITET REDAKCYJNY

Redaktor — Elżbieta Mazur (IAE PAN)

Zastępcy Redaktora — Magdalena Bis (IAE PAN), Martyna Milewska (IA UW)

Sekretarze Redakcji — Jakub Kosiorek (IAE PAN), Ludmiła Paderewska (IAE PAN)

Członkowie Komitetu — Maria Bogucka (IH PAN), Paweł Dobrowolski (Collegium Civitas, Warszawa), Jarosław Dumanowski (IH UMK), Olga Feytová (AHMP, Praga), Mateusz Goliński (IH UW), Michaela Hrubá (Univerzita v Ústí nad Labem), Andrzej Janeczek (IAE PAN), Jan Klápště (Univerzita Karlova w Pradze), Andrzej Klonder (IAE PAN), Elżbieta Kowalczyk-Heyman (IA UW), Jerzy Kruppé (IA UW), Marcin Majewski (IA Uniwersytet Szczeciński), Jerzy Miziołek (IA UW), Jerzy Piech (IH UJ), Jacek Pielas (IH UJK), Bożena Popiołek (Uniwersytet Pedagogiczny, Kraków), Raimo Pullat (Tallin University), Wojciech Szymański (IAE PAN), Jerzy Żywicki (ISP UMCS)

Adres Redakcji:

„Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”

00-140 Warszawa, Al. Solidarności 105, pok. 121

Adres strony internetowej:

<http://www.iaepan.edu.pl/khkm.html>

e-mail: kwartalnik@iaepan.edu.pl

tel. 22 620 28 84 w. 146

Wydawca:

Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk

00-140 Warszawa, Al. Solidarności 105

e-mail: director@iaepan.edu.pl

tel. 22 620-28-84

Wykaz recenzentów artykułów opublikowanych w roczniku 2018:

Maria Bogucka (IH PAN Warszawa), Piotr Franaszek (UJ Kraków)

Barbara Gawęcka (UKW Bydgoszcz), Anetta Głowacka-Penczyńska (UKW Bydgoszcz),

Andrzej Janeczek (IAE PAN Warszawa), Aleksander Jankowski (UKW Bydgoszcz), Stanisław Kołodziejcki (UJD Częstochowa), Katarzyna Kość-Ryżko (IAE PAN Warszawa), Elżbieta Kowalczyk-Heyman (IA UW Warszawa), Tomasz Krakowski (GWŻ Warszawa),

Andrzej Klonder (IAE PAN Warszawa), Jerzy Kruppé (IA UW Warszawa),

Marcin Majewski (US Szczecin), Jerzy Miziołek (UW Warszawa),

Marta Młynarska-Kaletyn (IAE PAN Wrocław), Michał Myśliński (IS PAN Kraków),

Jacek Pielas (UJK Kielce), Bożena Popiołek (UP Kraków),

Wojciech Szymański (IAE PAN Warszawa), Ewa Wólkiewicz (IAE PAN Warszawa),

Jerzy Żywicki (UMCS Lublin)

Skład i łamanie:

Krzysztof Anuszewski, tel. 22 629 44 78

Druk i oprawa:

Partner Poligrafia sp. z o.o.

ul. Zwycięstwa 10, 15-703 Białystok

Nakład 300 egz. Arkuszy wydawniczych 11,5. Papier offset 80 g.

Oddano do składania w marcu 2019 r., druk ukończono

w czerwcu 2019 r.

SPIS TREŚCI

STUDIA I MATERIAŁY

Ewa Wółkiewicz, <i>The ecclesiastical proletariat? The income of the lesser clergy in the late Middle Ages exemplified with the accounting book of St. Martin's altar in Nysa</i>	3
Paweł Cembrzyński, <i>The ecology of mining. Human–environmental relations in the Medieval and Early Modern mining in Central Europe</i>	17
Andrzej Klonder, <i>Nalewka srebrna z miednicą — atrybut elitarnej kultury stołu we wczesnonowożytnej Europie Środkowej. Uwagi wstępne</i>	41
Jacek Pielas, <i>Wyposażenie i wystrój wnętrz siedzib szlachty sandomierskiej w XVII i pierwszej połowie XVIII wieku</i>	55
Aleksandra Pasieła, <i>Stary Rynek w Bydgoszczy w świetle źródeł ikonograficznych i kartograficznych (XVII–trzecia ćwierć XIX wieku)</i>	73
Aleksander Jankowski, <i>Restauracja drewnianej architektury sakralnej w uwarunkowaniach prawnych doby zaborowej. Uwagi na podstawie zapisów źródłowych prowincji wielkopolskiej</i>	93
Maria Korybut-Marciniak, <i>Homeopatia w życiu codziennym urzędnika carskiego — Ignacego Artura Dolińskiego</i>	113

ARTYKUŁY RECENZYJNE I RECENZJE

Raimo Pullat, <i>Świat rzeczy mieszkańca Tallina w dobie Oświecenia</i> — Maria Bogucka	125
Dominik Kadzik, <i>Utrzymanie królewskiej teściowej. Wizyta Marii Bawarskiej podczas wesela Zygmunta III Wazy z Anną Habsburg (23 maja–16 czerwca 1592 r.)</i> — Magdalena Jakubowska	127

POLEMIKI I DYSKUSJE

Odpowiedź na recenzję Andrzeja Klondera zamieszczoną w „Kwartalniku HKM” (R. LXVI, 2018, nr 1) — Urszula Świdorska-Włodarczyk	131
---	-----

CONTENTS

STUDIES AND MATERIALS

Ewa Wółkiewicz, The ecclesiastical proletariat? The income of the lesser clergy in the late Middle Ages exemplified with the accounting book of St. Martin's altar in Nysa	3
Paweł Cembrzyński, The ecology of mining. Human–environmental relations in the Medieval and Early Modern mining in Central Europe	17
Andrzej Klonder, A silver jug with a bowl — an attribute of the elite culture of the table in Early Modern Central Europe. Introductory remarks	41
Jacek Pielas, The furnishings and interior decoration of nobility manor houses in the voivodship of Sandomierz in the 17th and the 1st half of the 18th c.	55
Aleksandra Pasieta, The Old Market Square of Bydgoszcz in the light of iconographic and cartographic sources (from the 17th to the third quarter of the 19th c.)	73
Aleksander Jankowski, The restoration of wooden church architecture as conditioned by regulations of the partition time. Some remarks on the basis of sources from the Greater Poland province	93
Maria Korybut-Marciniak, Homeopathy in the life of the tsarist official Ignacy Artur Doliński	113

REVIEW ARTICLES AND REVIEWS

Raimo Pullat, <i>Świat rzeczy mieszkańca Tallina w dobie Oświecenia</i> — Maria Bogucka	125
Dominik Kadzik, <i>Utrzymanie królewskiej teściowej. Wizyta Marii Bawarskiej podczas wesela Zygmunta III Wazy z Anną Habsburg (23 maja–16 czerwca 1592 r.)</i> — Magdalena Jakubowska	127

POLEMICS AND DISCUSSIONS

A reply to Andrzej Klonder's review published in <i>Kwartalnik HKM</i> (LXVI, 2018, no. 1) — Urszula Świdorska-Włodarczyk	131
---	-----

DOMINIK KADZIK, *Utrzymanie królewskiej teściowej. Wizyta Marii Bawarskiej podczas wesela Zygmunta III Wazy z Anną Habsburg (23 maja–16 czerwca 1592 r.)*, Pragmateia, t. IX, Historia Iagiellonica, Kraków 2017, ss. 247.

Doktor Dominik Kadzik jest pracownikiem Instytutu Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz współpracownikiem Zespołu do Badań nad Dworami i Elitami Władzy Instytutu Historii Polskiej Akademii Nauk. Recenzowana książka jego autorstwa poświęcona jest organizacji pobytu Marii Bawarskiej w Krakowie od 23 maja do 16 czerwca 1592 r., w czasie uroczystości weselnych króla Zygmunta III i jej córki Anny. Publikacja została wydana sumptem Wydziału Historycznego UJ.

Cele pracy zostały zakrojone bardzo ambitnie. Prezentacja wybranych elementów historii życia codziennego (s. 9) ma w zamyśle Autora uzupełnić lukę w polskiej historiografii — dać dokładny opis i analizę sposobu organizacji trzytygodniowej wizyty w Polsce teściowej monarchy i grona towarzyszących jej osób, potrzeb i wymogów niezbędnych do spełnienia oraz ponoszonych w związku z tym wydatków (s. 11). Podstawą źródłową rozważań są rachunki królewskie przechowywane w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie w Archiwum Skarbu Koronnego w Dziale I, pod sygnaturami 375–377.

Praca składa się z dwóch części. Pierwsza — „Organizacja wizyty Marii Bawarskiej”, omawia organizację (w rozdziale 1) oraz zaopatrzenie (w rozdziale 2) po przybyciu gości do Rzeczypospolitej. Autor w dwóch podrozdziałach (1.1 i 1.2) przedstawił osoby zaangażowane w przedsięwzięcie, zarówno dworzan i służbę, jak i ludzi spoza królewskiej świty. W czterech kolejnych podrozdziałach (od 2.1 do 2.4) omówił zakup potrzebnych z tej okazji artykułów.

Część druga publikacji — „Utrzymanie Marii Bawarskiej i gości weselnych” zawiera siedem rozdziałów, w których Autor analizuje kolejno: skład orszaku, zaopatrzenie stacji, utrzymanie dworu i służby królewskiej teściowej oraz zaopatrzenie kuchni posłów cesarskich — Jerzego Ludwika, landgrafa z Luchtenbergu i Andrzeja Jerina, biskupa wrocławskiego oraz gości — Jerzego III Sobäusa z Plamburga, biskupa lewanckiego i Jana II Hofmana, opata benedyktyńskiego z Admont. Ostatnie dwa rozdziały traktują o wydawaniu wina oraz wypłacaniu strawnego dla służby. Całość zamykają: Zakończenie, Bibliografia, Wykaz tabel i wykresów, Indeks osobowy i streszczenie w języku angielskim.

Uwzględnione źródła rachunkowe zaprezentowano w 49 tabelach oraz na jednym wykresie. Wydatki podsumowano w dobrze ilustrujących pracę tabelach nr 3 i 4 (s. 92–93), wykluczając te, które mogły się dublować. Jak zaznacza Autor, w badanych dokumentach często bowiem podawano koszty zbiorowe, bez wskazania, czy były one przeznaczone na utrzymanie Marii Bawarskiej, czy innych osób. Tabela 4 obejmuje sumariusz kosztów, lecz z powodu różnic w klasyfikacji ekspensów poszczególne sumy są różne (s. 95).

Rozliczenia zawierają precyzyjne dane o konkretnych zakupach, w tym na potrzeby kuchni arcyksiężnej i jej świty, czterech innych gości oraz ich służby, z podziałem na dni postne i dni mięsne. Na podstawie analizowanych archiwaliów wyróżniono rodzaje przekazywanych produktów — mięs, warzyw, tłuszczów, słodczy oraz trunków. Jedynie rachunki dotyczące warzyw są mniej dokładne, odnotowano bowiem tylko fakt ich dostarczenia i koszt dostawy, bez podania ilości (s. 140–144, 154–159).

Za godne uwagi należy uznać odejście w publikacji od omawiania ceremoniału dworskiego i skupienie się na faktycznych organizatorach wydarzenia. Podjęta próba identyfikacji dworzan i służby wyeksponowała rolę wielu drobnych dostawców, woźniców i służących. Skierowanie zainteresowania badawczego na zaplecze niepowседневnego wydarzenia jest zabiegiem interesującym oraz dobrze koresponduje ze spuścizną polskich badań nad życiem codziennym. Poza powiązaniem pracy z rodzimymi badaniami, Autor odwołuje się do pracy Fernanda Braudela¹, szkoda jednak, że w swoich rozważaniach szerzej nie wykorzystał literatury zagranicznej². Zaskakującym brakiem jest nieuwzględnienie książki Karla Vocelki z 1976 r., który poświęcił cały rozdział drodze Anny Habsburżanki i jej matki do Krakowa³.

Niewątpliwym atutem pracy jest zwrócenie uwagi na organizację uroczystości nie tylko przez przyzmat ludzi i pożywienia, ale również zakupów innych potrzebnych artykułów, takich jak garnki, świece, zaprzęgi, płótno, albo pożyczania zastaw stołowych. Te ostatnie najlepiej uzmysławiają jak dużym wyzwaniem logistycznym było przygotowanie uroczystości weselnych. Skala zamówień (s. 85) nie świadczyła jednak, jak twierdzi Autor, o brakach i problemach dworu, lecz o wielkości i randze tego wydarzenia, które miało być godne znacznego europejskiego monarchy.

Najwięcej wątpliwości wzbudza przeprowadzone przez D. Kadzika porównanie diety królewskich gości z pożywieniem mieszkańców Rzeczypospolitej — z ustaleniami głównie Andrzeja Wyczańskiego, Marii Boguckiej, Andrzeja Klondera, Andrzeja Karpińskiego, Magdaleny Bartkiewicz oraz Ireny Turnau (s. 163–176, 214–221). Sam Autor przestrzega przed wyciąganiem zbyt pochopnych wniosków ze względu na specyfikę uroczystości i niedostatki informacji źródłowych. Punktem wyjścia było dla niego założenie, że „takie samo jadło jak podwładni arcyksiężnej otrzymywali Polacy” (sic!) (s. 18–19). W efekcie porównano jedzenie dla królewskiej teściowej i towarzyszących jej osób z pożywieniem na polsko-litewskim dworze, dalej — członków pocztów zestawiono ze szlachtą Rzeczypospolitej, woźniców z chłopami i biednymi mieszczanami, a służących dworskich Marii z mieszkańcami ówczesnych polskich miast. Paralele miały na celu „wykazanie różnic między jadłospisami osób z kręgów dworskich oraz grup społecznych, z których się wywodzili”, lecz dały bardzo wąty obraz tych różnic (s. 162–176). Wydaje się, że porównanie oparto na zbyt luźnych powiązaniach oraz przeprowadzono bez uwzględnienia wyjątkowości opisywanych uroczystości.

Ze względu na okoliczności dostaw można zaproponować porównanie wymienionych spisów, zachowanych w Archiwum Skarbu Koronnego (dalej cyt.: ASK), z wydatkami poniesionymi na utrzymanie obcych poselstw przebywających w tym czasie w Rzeczypospolitej. W dziale II ASK zachowały się chociażby rachunki utrzymania poselstwa Filipa III z 1601 r.⁴ Ambasador hiszpański, Lamoral I ks. de Ligne, przybył na sejm Rzeczypospolitej z Orderem Złotego Runa dla Zygmunta III. Zachowały się dane o aprowizacji kolejnych stacji w jego podróży do Warszawy i powrotnej oraz w trakcie pobytu w stolicy, w dniach od 14 lutego do 8 marca. Z rachunków wynika, że sposób podejmowania gościa wyglądał podobnie jak Marii Bawarskiej, chociaż zachowane zapisy nie są tak dokładne jak te, sporządzone na potrzeby przyjęcia królewskiej teściowej. Wydatki poniesione w związku z bytnością ambasadora w Warszawie podzielone zostały na dni, z rozróżnieniem na produkty mięsne, warzywne oraz zapasy do piwnicy. Dodatkowo w czasie pobytu posła na sejmie zarejestrowano sprawunki na potrzeby kuchni, w tym korzeni i słodczy, a także wydatki stajenne.

¹ Braudel F. 1992, s. 25–26; cytowane na stronach 7–8, 10.

² Brakuje odniesień do podstawowej literatury food history: http://www.foodbibliography.eu/index_fr.asp i periodyku <http://iehca.eu/en/publications/food-history>.

³ Vocelka K. 1976.

⁴ AGAD, ASK, dz. II, sygn. 15, k. 1–96; gdzie: k. 3–32v (rachunki kosztów przyprawienia i odprowadzenia z Warszawy), k. 33–73 (wydatki w Warszawie z podziałem na dni), k. 74–96 (inne wydatki).

Zestawienie zbliżonych przekazów umożliwiłoby podjęcie rozważań na temat: gdzie, jak i czy analogicznie organizowano wówczas aprowizację? Dodatkowo udałoby się zbadać zaplecze ówczesnych niecodziennych zdarzeń⁵.

Za cenne należy uznać potwierdzenie tezy przedstawianej dotąd w opracowaniach (s. 142), iż w końcu XVI w. spożycie jarzyn było wciąż marginalne i nawet w dni postne stanowiły one jedynie dodatek do ryb i innych potraw.

Niefortunne jest natomiast, moim zdaniem, sformułowanie zamieszczone na początku wstępu: „Dzisiaj nie zwracamy zbyt wielkiej uwagi na to, w co się ubieramy, co jemy czy jak się zachowujemy. Podobnie wyglądało to w przypadku ludzi kilkaset lat temu” (s. 7). Ocena rzeczywistości nam współczesnej nie leży w tematyce, ani zapewne w kompetencjach Autora. Natomiast opinia dotycząca przeszłości wydaje się niewiarygodna z powodu braku odniesień do obszernej literatury dotyczącej historii żywienia i ubioru.

Odbiór omawianej pracy utrudnia częste używanie wyłącznie tytułów przywoływanych osób, z pominięciem ich imion i nazwisk (np. biskup wrocławski, biskup lewancki). Niestety nie są to najbardziej rozpoznawalne godności, dlatego też warto by za każdym razem używać pełnych form. Poza tym w pracy pojawia się niekonsekwencja edytorska w używaniu imion wymienianych gości. Biskup wrocławski zapisany jest w spolszczeniu jako Andrzej Jerin, biskup lewancki figuruje jako Georg III Stobäus. Autor podjął się wyjaśnienia części staropolskich nazw artykułów żywnościowych, jednak nie uczynił tego w odniesieniu do ryb, pozostawiając czytelnikowi do odrobienia poszukiwania ichtiologiczne (s. 116, 151).

Prezentowana książka jest interesująca, choć niedopracowana, a koncepcja zbadania zaplecza niecodziennej uroczystości bardzo ciekawa. Wykorzystane źródło przedstawiono dołącznie i opatrzone szerokim komentarzem, co sprawia, że praca będzie przydatna dla badaczy czasów nowożytnych. Zarazem jednak sposób opracowania materiału wydaje się miejscami powierzchowny, a próba zestawienia uzyskanych na tej podstawie danych z innymi, dotyczącymi żywienia mieszkańców nowożytnej Rzeczypospolitej, okazała się nietrafna.

Magdalena Jakubowska
(Warszawa)

BIBLIOGRAFIA

- Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Skarbu Koronnego [dalej cyt.: AGAD, ASK], dz. II, sygn. 14–24.
- Braudel Ferdynand. 1992. *Kultura materialna, gospodarka i kapitalizm XV–XVII wiek*, t. 1: *Struktury codzienności. Możliwe i niemożliwe*, tłum. M. Ochab, P. Graff, Warszawa.
- Vocelka Karl. 1976. *Habsburgische Hochzeiten 1550–1600. Kulturgeschichtliche Studien zum mairerischen Repräsentationsfest*, Wien–Köln–Graz.

⁵ Jeszcze ciekawszy efekt mogłoby dać — jak sądzę — porównanie wydatków na pobyt Marii Bawarskiej z kosztami aprowizacji innych poselstw, zwłaszcza tatarskich i tureckich. Pełne zestawienie zachowanych rachunków (o różnej szczegółowości) umożliwiłoby uzupełnienie naszej wiedzy o podejmowaniu zagranicznych gości w Rzeczypospolitej na przełomie XVI i XVII w., zob. AGAD, ASK, dz. II, sygn. 14–24.